

ОБҐРУНТУВАННЯ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЦЕНТРАЛЬНЕ ПОДІЛЛЯ»

О.В. Мудрак¹, Г.В. Мудрак², В.В. Серебряков¹,
А.Л. Щерблюк¹, В.В. Ключанюк¹

¹ КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти» (м. Вінниця, Україна)
e-mail: ov_mudrak@ukr.net; ORCID: 0000-0002-1776-6120

² Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця, Україна)
e-mail: galina170971@ukr.net; ORCID: 0000-0003-1319-9189

На основі комплексного екологічного моніторингу, геоботанічних, зоогеографічних, ландшафтно-екологічних, гідроекологічних, лісотипологічних, агроекологічних принципів і підходів та власних польових досліджень запропоновано створити національний природний парк (НПП) «Центральне Поділля» у межах Вінницької обл. Перспективний НПП планується створити на території Вінницького і Хмельницького адміністративних районів Вінницької обл. як ареал мешкання і міграційні шляхи зубра (*Bison bonasus*) та збереження унікального біотичного й ландшафтного різноманіття. Проектована площа НПП «Центральне Поділля» сягає 53 820 га. Необхідність створення парку зумовлена наявністю природних (лісових, водно-болотних, торфово-болотних, заплавлених, лучних, лісостепових, лучно-степових, степових, бур'яно-польових) комплексів з асоціаціями рослинних угруповань, де зростає понад 40 видів рослин і мешкає більше 50-ти видів тварин, занесених до ЧКУ, а також наявність значної кількості об'єктів, що мають історико-культурну, рекреаційну, оздоровчу (лікувальну) цінність. Подано загальну еколого-географічну характеристику парку з позицій фізико-географічного і геоботанічного районування. Вказано 34 об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), які будуть входити до складу перспективного парку. Проведено функціональне зонування території проєктованого НПП «Центральне Поділля» з врахуванням репрезентативних і рідкісних екосистем, де виділено його 4 зони (заповідну, регульовану рекреації, стаціонарної рекреації, господарську). Виокремлено структурні елементи екологічної мережі перспективного парку. Обґрунтовано необхідність охорони, збереження і відтворення біотичного і ландшафтного різноманіття та історико-культурної спадщини досліджуваної території через екологізацію господарської діяльності, освіти й культуру місцевого населення. З'ясовано, що створення НПП «Центральне Поділля» через Указ Президента й оптимізація заповідних об'єктів, які становлять 2,27% від загальної площі Вінницької обл., реалізація регіональної екологічної і Смарагдової мереж є завданням надзвичайно актуальним, важливим і абсолютно необхідним для ефективного коригування стратегії збалансованого розвитку територіальних громад. Створення НПП «Центральне Поділля» дасть змогу збільшити відсоток заповідності до 4,5% від загальної площі Вінницької обл. За цим показником Вінниччина знаходиться на одному із останніх місць в Україні. За даними Інституту світових ресурсів (Вашингтон), для ефективного функціонування території площа її заповідності має становити не менше 10-12%. Виконання наукового обґрунтування і проєкт створення НПП «Центральне Поділля» в межах Вінницької обл. — це пілотний проєкт, що потребує офіційної деталізації, виділення меж, землевпорядкування, погодження із землекористувачами на території яких знаходиться парк, створення дирекції парку, впровадження технологій, які спрямовані на збереження і відновлення біогеоценотичного покриву, відтворення порушених видів зв'язків, збереження оселищ, оптимізації землекористування, збалансованого розвитку територіальних громад, що будуть входити до складу НПП.

Ключові слова: біотичне різноманіття, екосистеми, оселища, природно-заповідний фонд, збалансований розвиток.

ВСТУП

Збереження біотичного і ландшафтного різноманіття є основою життя людини

та одним із найважливіших завдань суспільства, яке визначає його збалансований розвиток (ЗР). Збереження і відтворення унікального і репрезентативного біоландшафтного різноманіття через створення

поліфункціональних заповідних об'єктів має пріоритетне значення для соціо-еколого-економічного розвитку будь-якого регіону та істотно впливає на формування культури природокористування його населення. Людина, як біологічний та соціальний вид, має наразі усвідомити, що її виживання й загалом функціонування суспільства залежить від існування інших видів, від збереження всієї повноти генофонду в екосистемах і ландшафтах як єдиної умови підтримання їх стійкого співвідношення. Це завдання наразі сформульовано у міжнародних і європейських конвенціях, угодах і директивах та нормативно-правових документах України. Тому для збереження, відтворення і збалансованого використання біоландшафтного різноманіття необхідно створювати природоохоронні території [1–4].

Національні природні парки (НПП) є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу соціологічну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню й естетичну цінність [5].

Осередком збереження, відтворення і збалансованого використання біоландшафтного різноманіття Вінницької обл. може стати перспективний НПП «Центральне Поділля», площею 53 820 га. Теоретичне обґрунтування, науково-методична розробка й розв'язання проблем охорони репрезентативного біотичного (БР) і ландшафтного різноманіття залишаються актуальними і важливими завданнями для аналізу територіальної структури, формування політики збалансованого природокористування ефективного коригування «Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на 2021–2027 рр.». Це також важливо для встановлення сучасного стану природно-заповідного фонду (ПЗФ) території, формування мережі заповідних територій, їх функціонально-просторового аналізу, ви-

значення загроз і чинників впливу, заходів із збереження й відтворення БР. Створення НПП «Центральне Поділля» надасть змогу збільшити частку заповідності Вінницької обл., яка за цим показником посідає останнє місце в Україні, де показник заповідності – лише 2,27% від її площі, а суворої заповідності – 1,12%. За даними Інституту світових ресурсів (Вашингтон, США), для ефективного функціонування території площа її заповідності має становити не менше 10–15% [1; 2; 6].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Створенню НПП «Центральне Поділля», функціональному зонуванню, визначення його ролі у формуванні екомережі регіону, збереженню його біоландшафтного різноманіття, ефективному використанню рекреаційного потенціалу, збалансованому природокористуванню присвячено деякі праці [1–4; 6–9].

Однак, у межах перспективного НПП «Центральне Поділля» є численні репрезентативні й унікальні ділянки, що мають природоохоронне значення, які ще мало досліджені та які запропоновано включити до його складу. Тому нами проаналізовано різноманітні соціологічні підходи, що включають геоботанічний, фізико-географічний, гідроекологічний, флористичний, агроекологічний, еколого-ценотичний, ландшафтно-екологічний аспекти. Було проведено різноманітні дослідження, що спрямовані на вирішення цих питань.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Об'єкт дослідження – різні види екосистем перспективного НПП «Центральне Поділля» як ключової території (природного ядра) регіональної екологічної мережі (РЕМ), яка функціонально має об'єднати осередки біотичного і ландшафтного різноманіття в єдину просторово-територіальну систему. Перспективний парк є природним ядром і «зв'язуючою» територією (екологічним вузлом) РЕМ Вінницької і Хмельницької обл. [6].

Для виявлення біотопного і флористичного різноманіття використовували метод профілів, які проходили так, щоб охопити різні типи ландшафту, характерні для певної ділянки. При дослідженні біотопів НПП «Центральне Поділля» було використано довідники і визначники рослин та тварин, Червону (ЧКУ) і Зелену книги України (ЗКУ), список регіонально рідкісних видів, які потребують охорони, реєстр ПЗФ Вінницької обл., методичні рекомендації щодо проведення оцінки території з метою її заповідання [10–12].

Методи досліджень – детально-маршрутні, описові, статистичні, аналітичні, порівняльні, біоіндикаційні, комплексні, ландшафтно-екологічні, польові, ретроспективного аналізу, моніторингу, картографічні.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

Адміністративне розташування (подано за старим адміністративно-територіальним поділом у зв'язку з не чітким виділенням

меж новостворених територіальних громад): *Вінницький* (с. Зарванці, Міз'яківські Хутори, Лаврівка, Дорожне, Медвідка, смт Стрижавка), *Калинівський* (с. Міз'яківська Слобідка, Міз'яків, Павлівка, Гушинці), *Літинський* (с. Пеньківка, Дашківці, Бруслинів, Бруслинівка, Вербівка, Новоселиця, Трибухи, Івча, Майдан Бобрик, Пиківська Слобідка, Іванопіль, Балин, Малинівка, Садове, Селище, Вишенька, Осолінка, Городище, Громадське, Кусиківці, Красносілка, Лісне, Лисогірка, Медведівка, Новомиколаївка, Лука, Дяківці, Осічок, Теси, Іванівці) і *Хмельницький* (с. Порик, Курилівка, Широка Гребля, Голодьки, Стара Гута, Лелітка, Вербівка, Вугли, Педоси, Думенки, Лозова, Гулі, Чудинівці, Березна, Крутнів, Соколова, Крупин, м. Хмельник) р-ни (рис. 1).

Загальні відомості про територію. **Склад території.** Проектований НПП «Центральне Поділля» планується створити на площі 53 820 га. Необхідність створення парку зумовлена наявністю природних (лісових, водно-болотних, тор-

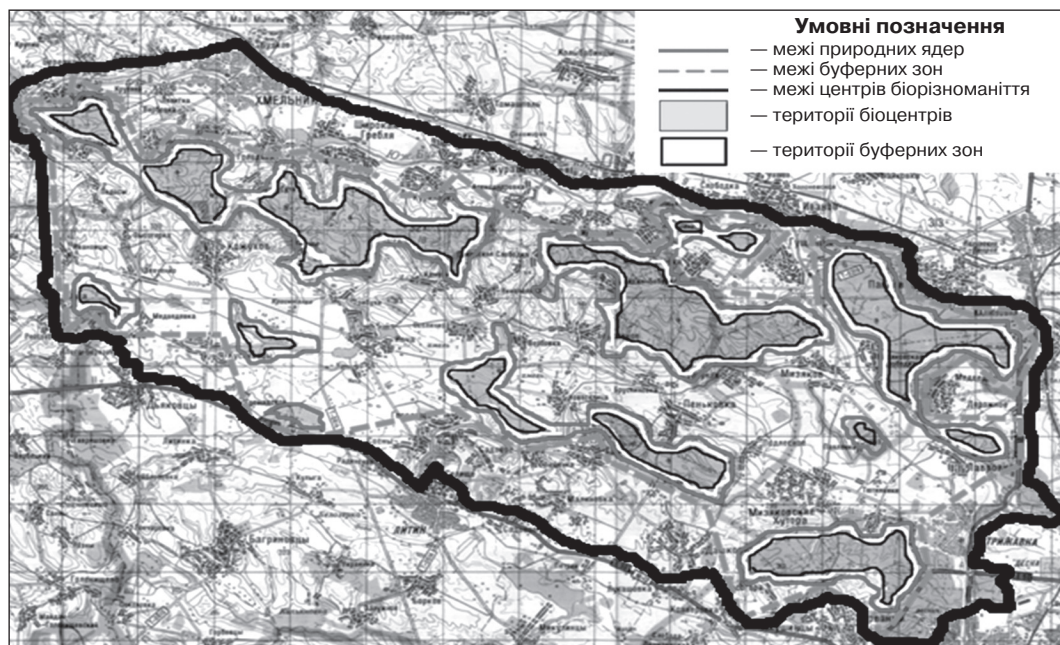

Рис. 1. Структурні елементи проектового НПП «Центральне Поділля»

фово-болотних, заплавлених, лучних, лісостепових, лучно-степових, степових, бур'яно-польових) комплексів з асоціаціями рослинних угруповань, де зростає понад 40 видів рослин і мешкає більше 50 видів тварин, занесених до ЧКУ, а також наявність значної кількості об'єктів, що мають історико-культурну, рекреаційну, оздоровчу (лікувальну) цінність.

Інформація про землекористувачів і землевласників, запропонованих для заповідання. Орієнтовну інформацію щодо користувачів/власників земельних ділянок, запроєктованих для створення НПП «Центральне Поділля» подано згідно із листом, підготовленим Головним управлінням Держгеокадастру у Вінницькій обл. від 19.02.2019 р. Під час виготовлення документації із землеустрою буде уточнено користувачів/власників земельних ділянок, запроєктованих для створення НПП «Центральне Поділля». Орієнтовна інформація про власників (користувачів) земельних ділянок, запроєктованих для створення НПП «Центральне Поділля» на території Вінницького р-ну (4386,3 га, з них: 223,3 га – землі оборони; 4163 га – землі лісогосподарського призначення); Калинівського р-ну (10081,4217 га); Літинського р-ну (11306); Хмельницького р-ну (9938,1676 га) (інформація подано за старим адміністративно-територіальним поділом у зв'язку з не чітким виділенням меж новостворених територіальних громад).

Обґрунтування природної цінності. За фізико-географічним районуванням України (ФГРУ, 2005) північна і центральна частина території перспективного НПП «Центральне Поділля» знаходиться в Північно-Західній Придніпровській височинній області, а південна – в Середньобузькому Лісостепу Дністровсько-Дніпровського лісостепового краю Лісостепової зони [13]. За геоботанічним районуванням України (ГБРУ, 2003) перспективний НПП «Центральне Поділля» належить до Північного Правобережно-Придніпровського округу грабово-дубових, дубових лісів, остепнених лук і лучних степів та Центральноподільського округу грабово-дубо-

вих і дубових лісів та суходільних лук Української лісостепової підпровінції Східноєвропейської лісостепової провінції дубових лісів, остепнених лук та лучних степів Лісостепової підобласті Євразійської степової області [14].

Рельєф перспективного парку – слабогорбисте плато з пологими схилами, ускладненими виходами кристалічних порід, ярами, балками, річковими долинами, де поширені денудаційні форми поверхні з незначною товщею покривних відкладів. Кристалічний фундамент утворюють різноманітні магматичні й метаморфічні породи архейського і ранньопротерозойського віку, які в ході геологічної історії зазнали інтенсивних деформацій. Ландшафтна структура характеризується сполученням лісостепових, поліських і долинних місцевостей, де домінують природно-територіальні комплекси, які виникли на місці широколистолисових і лучно-степових. Поширені тут вододільні й привододільні хвилясті і пасмові місцевості, які в минулому майже повністю були вкриті грабовими й дубовими лісами. Значні площі займають структурно-ерозійні хвилясті плато з темно-сірими і чорноземними опідзоленими ґрунтами, в минулому це були лучно-степові асоціації на типових чорноземах. Широколистолисові ландшафти серед них займають найбільші схили. На півночі і в центрі парку серед лісостепових виділяються поліські ландшафти. Їх утворення пов'язано з акумуляцією алювіально-зандрових відкладів. Під суборами при достатній зволоженості на зандрових масивах сформувалися дерново-підзолисті ґрунти. Ландшафтні комплекси мішанолисового типу поширені біля Літина, Селища, Городища. Вони сформувалися фрагментарно на борючих терасах і поширені вздовж р. Південний Буг. Тут на дерново-підзолистих ґрунтах зростають дубово-соснові ліси з бореальною трав'янистою флори. Поліські ландшафти з'єднані просторово з лучними і болотними, широколистолисовими й грабово-дубовими лісами, вони є найбільш залісеними місцевостями (середня лісистість – 55%).

Ґрунти лучні, лучно-чорноземні, дерново-підзолисті піщані, супіщані, темно-сірі лісові опідзолені, темно-сірі реградовані, чорноземи типові малогумусні глибокі, неглибокі, вилугувані й карбонатні, мочаристі й мочарні, торфово-болотні й торф'яники. Дуже унікальними є останні, які трапляються в заплавах Південного Бугу, Згару, Згарку, Тесівки і в межах Летичівської рівнини. Їх загальна площа 0,4%, вони утворилися під трав'яною й чагарниковою рослинністю на найбільш понижених і перезволожених ділянках заплав. За вмістом золи торф'яники поділяються на слабо- (12%), середньо- (12–20) і багатозольні (20–50%). Річкову мережу створює Південний Буг зі своїми найбільшими притоками Сниво́да (Сальничка, Витхла), Згар (Згарок, Бугар, Тесівка), Десна (Питай, Вільшанка, Кобильня, Жердь), Пожарка, Велика Руда, Постолова (Конава, Волок), Бобрка. У долинах річок відслонюються лесові породи, малопотужні піщано-глинисті відклади сармату, які залягають на кристалічному фундаменті [1; 6; 13].

Рослинність. У фітоценотичному поділі ця територія відноситься до Поліського рефугіуму бореальної флори. В межах парку чітко видно висотну диференціацію ландшафтів. Зокрема, в заплавах річок, а також депресіях флювіогляціальних рівнин на болотних, торфово-болотних і мулуватоглейових ґрунтах поширені трав'яні (очеретові, рогізні, осокові), чагарникові (з верб попелястої і ламкої) болота й заболочені вільхові ліси — кропивні, малинові, осокові. В понижених ділянках зростають вільхові ліси з чагарниковими і трав'яними асоціаціями (вільхово-очеретяними, вільхово-осоково-різнотравними, вільхово-папороте-різнотравними, вільхово-гадючниковими). Поряд із ними на ділянках, що краще дреноються, зростають справжні луки в комплексі з болотними. Фоновими тут є костриця лучна, мітлиця біла, осока струнка і лепешняк великий. У заплавах річок Південний Буг, Згар, Згарок поширені трав'яні болота формацій рогузу вузьколистого, р. широколистого, осоки омської, о. попільної, які в безстічних

котловинах формують дуже рідкісні для Поділля кореневищно-осоково-сфагнові болота. На плакорах, заввишки 260–300 м, розташовані дубові (дуб звичайний), дубово-грабові (дїброви) і дубово-соснові ліси (субори). Останні приурочені, крім Летичівської рівнини, також до другої тераси ріки Південний Буг. Вони зростають на дернових середньо- і слабопідзолистих супіщаних й суглинистих ґрунтах. Їх масиви за своїм флористичним складом подібні до поліських. Дубові ліси, ядра займають менш зневоднені, але оглеєні ділянки терас, також пологими схилами вони піднімаються на межиріччя. Починаючи від найбільш зволожених ділянок, вони формують такий екологічний ряд асоціацій: дубові ліси крушиново-молінієві, ліщиново-зірочникові, ліщиново-волосисто-осокові, ліщиново-гірськоосокові, татарсько-кленово-зірочникові, татарсько-кленово-гірськоосокові, подекуди трапляються дубові ліси ведмежоцибулеві. На межиріччях, вони представлені мезофітами дубових лісів свидиново-річкогравілатовими, свидиново-гірськоосоковими, ліщиново-жіночо-безщитниковими, ліщиново-яглицевими. У цих лісах чітко простежується ярусність надземної рослинності [1; 7].

Раритетними лісовими фітоценозами на території проєктованого парку є угруповання занесені до *табл. 1* (інформацію подано за старим адміністративно-територіальним поділом в зв'язку з не чітким виділенням меж новостворених територіальних громад) [1; 7; 9; 10; 15].

Флора. Серед лісових масивів значне поширення мають трав'яні та лісові болота й заболочені луки. Флористичне різноманіття представляють осока парвська, підсніжник білосніжний, скополія карніолійська, цибуля ведмежа, пальчатокорінник бузиновий, осока тіньюлюбна і ряд представників родини орхідних — любка дволиста, л. зеленюквіткова, зозулині сльози яйцевидні, коручка темно-червона, к. широколиста, лілія лісова, гніздівка звичайна, зозулині черевички справжні, коральковець тричінадрізаний, пальчатокорінник м'ясочервоний. Рідкісними реліктовими

Таблиця 1. Раритетні лісові фітоценози проєктованого національного природного парку «Центральне Поділля» (*in situ* автохтонних раритетних лісових фітоценозів)

Статус збереження видів			Адреси природно-заповідних об'єктів (користувачі)	
згідно «зелених списків»	категорії ПЗФ	назви об'єктів ПЗФ (площа, га)		
ДУБОВИ ЛІСИ				
<i>Звичайнодубові ліси</i>				
Грабово-звичайнодубовий ліс ведмежоцибулевий – <i>Carpineto (betuli)-Quercetum (roboris) alliosum (ursini)</i>				
Зелена книга України	Ботанічний заказник	Дяківці, 223 га	Літинський р-н, Дяківецька с/р (Хмільницький ДЛГ)	
Старовікові ліси парку: стан заповідання (<i>in situ</i> старовікових лісів парку)				
Категорії ПЗФ	Назви територій і об'єктів ПЗФ	Площа ділянок (га)	Вік дерев (роки)	Адреса територій і об'єктів ПЗФ
ЗВИЧАЙНОДУБОВИЙ				
<i>Грабово-звичайнодубовий</i>				
Зоологічна пам'ятка природи з/з*	Урочище «Дубина»	29	100–180	Літинський р-н, Громадська і Соснівська с/р*, Літинське ліс-во, кв. 23, д. 1
<i>Звичайнодубовий чистий</i>				
Ботанічний заказник з/з	Хмільницька дача	50	100	Хмільницький р-н, Широко-Гребельська с/р, Хмільницьке ліс-во, кв. 29
Ботанічна пам'ятка природи м/з	Кабачок	3,5	100–170	Вінницький р-н, Стрижавська с/р, Михайлівське ліс-во, кв. 36, діл. 3
Ботанічна пам'ятка природи м/з	Круглиця	3,6	100–190	Вінницький р-н, Стрижавська с/р, Якушинецьке ліс-во, кв. 37, діл. 5
Заповідне урочище	Літинська дача	40,7	100–105	Літинський р-н, Соснівська с/р, Літинське ліс-во, кв. 50, діл. 7
Заповідне урочище	Хмільницьке	6,9	100–110	Хмільницький р-н, Голодьківська с/р, Хмільницьке ліс-во, кв. 32, діл. 13
Заповідне урочище	Березнянський ліс	34,3	100–110	Хмільницький р-н, Березнянська с/р і ліс-во, кв. 24, діл. 12, кв. 25, діл. 5-6
Заповідне урочище	Дубина	28,6	100–105	Хмільницький р-н, Березнянська с/р, Березнянське ліс-во, кв. 28, діл. 3

Категорії ПЗФ	Назви територій і об'єктів ПЗФ	Площа ділянок (га)	Вік дерев (роки)	Адреса територій і об'єктів ПЗФ
ЛИПОВИЙ				
<i>Звичайнодубово-липовий</i>				
Ботанічний заказник м/з	П'ятничанський	8,6	205–210	Вінницький р-н, Стрижавська с/р, Якушинецьке ліс-во, кв. 41, діл. 3-6
СОСНОВИЙ				
<i>Сосновий</i>				
Заповідне урочище	Літинське	7,1	100	Літинський р-н, Соснівська с/р, Літинське ліс-во, кв. 28, діл. 1
ЯСЕНЕВИЙ				
<i>Звичайнодубово-ясеневий</i>				
Ботанічна пам'ятка природи м/з	Еталонна діброва	1,3	100–105	Вінницький р-н, Якушинецька с/р, Якушинецьке ліс-во, кв. 72, діл. 4
Ботанічний заказник м/з	П'ятничанський	8,6	205–210	Вінницький р-н, Стрижавська с/р, Якушинецьке ліс-во, кв. 41, діл. 3-6

Примітка: * з/з — загальнодержавного значення; м/з — місцевого значення; р-н — район; с/р — сільська рада; ліс-во — лісництво; кв. — квартал; д. — ділянка.

видами є: клопотін європейський, сальвінія плаваюча, плаву́н булавовидний, п. щитолістий. Трапляються також малопоширені на Поділлі асоціації: ірису сибірського, осоки Буксбаума, о. Гартмана, о. проміжної, о. дернистої, гладіолуса черепичастого, купальниці європейської, рутвиця орликолиста, гронянки півмісяцевої, ломиносу цілолистого, папороть багаторядна лопатева та ін. Мезофіти представлені: медуницею темною, зірчаткою лісовою, горделімусом європейським, проліскою багаторічною, п. дволистою, копитняком європейським, купиною багатоквітковою, мерингією трижилковою, зеленчуком жовтим, цибулею ведмежею (ЧКУ). Домінуючими геліофітами є перстач білий, фіалка шерстиста, дзвіночок персиколістий і ін. Лікарські рослини представлені звіробоем продирявленим, валеріаною високою, наперстянкою великоквітковою, первоцвітом весняним,

дев'ясилом високим, перстачем прямоствичим (калганом) та іншими.

Одними з еталонних ділянок парку є водно-болотні угіддя (ВБУ). Заболоченість його території сягає 12,3%, заторфованість 2,5%. Низинні болота поширені у заплавах річок і в балках. Тут домінує осокова рослинність із домішкою бекманії звичайної, щучника дернистого, очеретянки звичайної, лепешняка великого, сусака зонтичного, частухи подорожникової та інших вологолюбних рослин. Подекуди зустрічаються великі ділянки, вкриті очеретом звичайним. Степові ценози збереглися лише на крутих схилах ярів і річкових долин. Ґрунтовий покрив під ними — малопотужні або зовсім змиті дерново-карбонатні ґрунти. Серед угруповань переважає костриця червона, к. борозниста, пирій повзучий, тонконіг вузьколистий, келерія струнка, мітлиця чорна, коношина лучна, люцерна жовта,

чина лучна, деревій звичайний, шавлія степова, чебрець український, покісниця розставлена, тимофіївка лучна, лисохвіст лучний та ін. Значно рідше трапляються угруповання ковили волосистої і бородача звичайного.

Фауна. Сучасна раритетна безхребетна фауна парку представлена такими рядами:

- *клас комах:* бабки, богомолів, лускокрилі, перетинчастокрилі, твердокрилі, сітчастокрилі;

- *клас п'явки:* ряд безхоботні п'явки;

- *клас двостулкові:* ряд уніоніди;

- *клас черевоногі:* ряд легеневі;

- *клас багатоніжки:* ряд губоногі.

За результатами інвентаризації фауни хребетних тварин перспективного парку встановлено, що запропонована територія підтримує існування понад 120 видів наземних хребетних, які належать до 5 класів: земноводних (6 видів), плазунів (4 види), птахів (97 видів) і ссавців (13 видів). З них особливо багато лісових, водоплавних і навколводних птахів, котрі тут гніздяться, зупиняються під час міграцій, зимують, оскільки перспективний парк — це біоцентр, який знаходиться в зоні Бузького довготного природного екологічного коридору. Важливим є те, що переважна більшість відзначених на території парку хребетних входить до різних міжнародних і національних созологічних списків: 88 видів — до додатку II Бернської конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (1979), 9 видів — до ЧКУ (2009), 3 — до ЄЧС (1991). Велику групу становлять аборигенні види [8].

Раритетна хребетна фауна парку представлена такими рядами: *клас земноводні:* хвостаті земноводні; безхвості земноводні; *клас плазуни:* черепахи; лускаті; *клас птахи:* гагароподібні; пірникозоподібні; лелекоподібні; гусеподібні; соколоподібні; куроподібні; журавлеподібні; сивкоподібні; голулоподібні; совоподібні; дрімлюгоподібні; сиворакшеподібні; одудоподібні; дятлоподібні; горобцеподібні; *клас ссавці:* мідисеподібні; рукокрилі; гризуни; хижі;

парнокопитні. З іхтіофауни найбільш рідкісними є вирезуб, мінога українська, марена дніпровська, занесені до ЧКУ. Цінними промисловими рибами є: плітка, окунь, карась звичайний, к. сріблястий, щука, судак, йорж, краснопірка, сазан європейський, товстолоб білий, лин, амур білий, короп, густера, головень, лящ, в'язь, рибець звичайний та ін. Є види, занесені до списку Бернської конвенції, — підуст звичайний, синець, сом європейський, гірчак, в'юн, бистрянкa російська, білизна, клепець. У складі зоосвіту гідроценозів виявлено коловертки, гіллястовусі, ракоподібні (веслоногі, листоногі, десятиногі), де переважають пелагічні форми, значно менше літоральних і заростевих представників. Серед бентосних організмів найбільш поширеними є личинки хірономід, молюски дрейсена й фаготія, черевоногі молюски (ставковик великий, с. малий, калюжниця болотна) річкова лунка, губки, корофіїди, личинки волохокрильців і одноденок. Менше трапляються олігохети, личинки бабок, остракоди, колемболи. Зооперифитон найбільше представлений личинками хірономід, молюсків, п'явок, олігохет. Фауну плазунів і земноводних вивчено поверхнево. Відомо, що на території парку трапляються вуж звичайний, ящірка прудка, я. зелена, мешкає мідянка, що занесена до ЧКУ. Земноводні представлені жабою озерною, ж. ставковою, ж. гостромордою, ж. трав'яною, кумкою жовточеревою, ропухою зеленою. В річках і ставках трапляється понад 20 видів риб. Раритетними є такі види тварин, а саме: зубр, кіт лісовий, борсук, горностай, орел-карлик, балабан, мідянка, жук-олень, жук-носоріг та ін. [8; 12].

Фоновими видами тварин на території перспективного парку є свиня дика (*Sus scrofa*), сарна європейська (*Capreolus*), заєць сірий (*Lepus*), борсук європейський (*Meles meles*), лисиця звичайна (*Vulpes vulpes*), трапляються види, занесені до ЧКУ — зубр (*Bison bonasus*), кіт лісовий (*Felis silvestris*) та ін. На цій території зустрічаються 97 видів птахів, які належать до 10 рядів і 23 родин. З них 96 видів охороняється

Бернською конвенцією, 11 — Боннською конвенцією, 5 — Вашингтонською. Деркач (*Crex crex*), гуменник (*Anser fabalis*), гуска мала (*Anser erythropus*) занесені до Червоного списку Міжнародного союзу охорони природи (МСОП). До ЧКУ внесено підорлика малого (*Aquila pomarina*), шуліку чорного (*Milvus migrans*), шуліку рудого (*Milvus milvus*), огара (*Tadorna ferruginea*), нерозеня (*Anas strepera*), чернь білооку (*Aythya nyroca*), гоголя (*Bucephala clangula*), креха середнього (*Mergus serrator*), скопу (*Pandion haliaetus*), луня польового (*Circus cyaneus*) та ін. На деяких біотопах відмічено ящірок прудку (*Lacerta agilis*) і живородну (*Zootoca vivipara*), мідянку звичайну (*Coronella austriaca*), що занесена до ЧКУ [12].

Цінним парнокопитним перспективного парку є зубр (*Bison bonasus*), який мешкає на території Вінницького і Хмельницького адміністративних районів, у мисливських угіддях таких користувачів: ДП «Хмельницьке ЛГ», Вінницька і Хмельницька районні організації УТМР. Репродуктивні групи перебувають на території Уладівської, Черноліської і Хмельницької лісових дач, у мисливських угіддях ДП «Хмельницьке ЛГ». Мігрує також на території Хмельницької обл. На Вінниччині популяція зубра європейського зросла до 107 особин (дані на 1.03.2021), це найбільше стадо цих червонокнижних тварин в Україні. З них 12 — це молодняк, тобто телятка, які народилися минулого року. Вінницька обл. має найчисленнішу в Україні популяцію виду, що зникає. У 2020 р. зуброва родина нараховувала 101 особину, з них 7 — молодняк. За минулий рік двох самок було відловлено і переселено у Чернівецьку обл. Зафіксовано чотири випадки смерті зубрів у результаті фізіологічного старіння (вік 19–24 роки). Зубри європейські переважно мешкають на Поділлі у лісових угіддях ДП «Хмельницький лісгосп» (територія Хмельницького р-ну). За даними егерів і мисливствознавців, зимували цього року зубри, не виходячи за межі Широкогреблянського і Уладівського лісництв. Загалом за минулі роки 36 «він-

ницьких» зубрів переїхали в різні куточки країни. Зокрема, у мисливські угіддя Чернівецької, Львівської, Волинської та Івано-Франківської обл. Їх переселяють із метою збереження виду, для регулювання оптимальної щільності, яка на Вінниччині становить п'ять особин (за норми три) на 1000 га угідь. З метою охорони місць мешкання і відтворення його субпопуляції та враховуючи державну програму по відтворенню зубра, необхідно створити селекційний центр на базі проєктованого парку [15]. Це дасть можливість збільшити кількість особин, відловлювати їх і переселяти в інші угіддя, що сприятиме поверненню тварини в природне середовище й створенню суцільного ареалу в межах країни. Адже впродовж останніх 5 років спостерігаються постійні міграції невеликих груп тварин, до двадцяти особин, на відстань, значно віддалену від їх оселищ (рис. 2).

Іншим цінним ссавцем перспективного парку є кіт лісовий (*Felis silvestris*), що належить до виду, який зникає, тому занесений у ЧКУ. Однак на Вінниччині чисельність лісового kota останнім часом зростає і становить 25 особин. Другий рік його традиційно зафіксували у лісах ДП «Хмельницький лісгосп». Збільшення чисельності лісового kota зумовлена зменшенням чисельності кунциць і тхорів, які є його конкурентами у харчовій базі. Зустріти його дуже важко, бо він веде переважно нічний спосіб життя і уникає людей. На території перспективного парку вони селяться у глухих дубових, дубово-грабових, букових і мішаних лісах, в очеретяних заростях, у чагарниках. Найчастіше оселяються у дуплах дерев, кореневищі, старих норах тварин, навіть на купах залежаного хмизу, вистилаючи кубло травою, листям і пухом птахів. Причинами зменшення чисельності виду — негативний антропогенний вплив на лісові екосистеми, агресивна поведінка людини в лісі, браконьєрство, меліорація земель, активна сільськогосподарська діяльність людини тощо.

Перспективний НПП «Центральне Поділля» об'єднує 34 існуючі об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ), що ма-

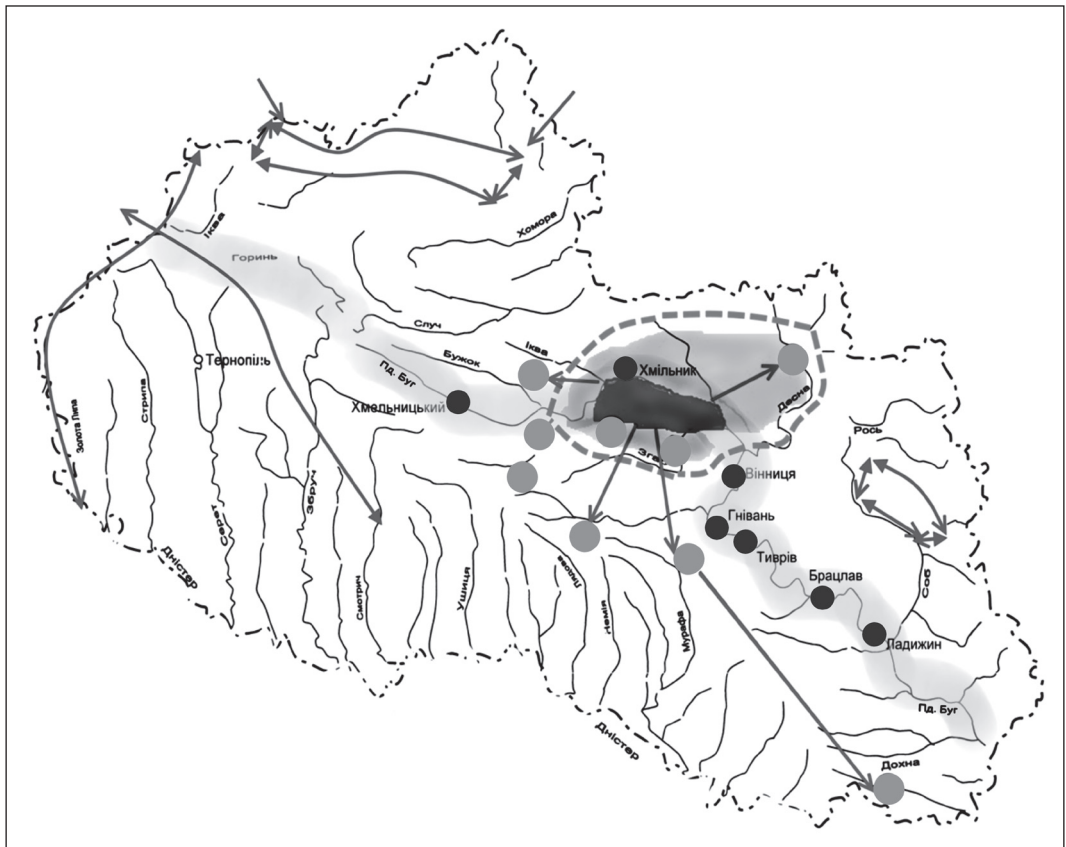

Рис. 2. Ареал поширення та міграційні шляхи зубра європейського (*Bison bonasus*) на території Поділля

Умовні позначення

- Бузький довготний екологічний коридор національного рівня
- ареал поширення зубра європейського на території Вінниччини
- перспективний НПП «Центральне Поділля»
- буферна зона
- місця спостережень зубра європейського за межами свого ареалу
- міграційні шляхи зубра європейського
- міграційні шляхи інших копитних тварин
- зони антропогенних ландшафтів (населені пункти), що є вагомими перешкодами міграції тварин у межах екологічного коридору

ють площу 1651,1 га (табл. 2) і включає території двох адміністративних районів: Вінницького (18 заповідних об'єктів, площею 1245,8 га) і Хмельницького (16 – 405,3 га).

Перспективними природоохоронними територіями міжнародного значення,

що запропоновані для заповідання є ІВА-території – долина річки Снівода – 1000 га, категорія: А4, В1, В2; ботанічний заказник загальнодержавного значення «Дяківці» – 223 га, які включені до складу Смарагдової мережі і потребують ще детального дослідження [1; 6; 15].

Таблиця 2. Об'єкти ПЗФ, які входять до складу перспективного НПП «Центральне Поділля»

Перспективний НПП «Центральне Поділля»	Перелік об'єктів ПЗФ, території яких входять до складу території перспективного НПП «Центральне Поділля»	Площа, га
	Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Дяківці»	223
	Ботанічний заказник загальнодержавного значення «Хмільницька дача»	50
	Загальнозоологічний заказник загальнодержавного значення «Буго-Деснянський»	1073
	Зоологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Урочище «Дубина»	29
	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Парк ім. І. Гегельського»	55
	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «Парк ім. Н. Я. Гольденберга»	20,7
	Ботанічний заказник місцевого значення «П'ятничанське»	8
	Заповідні урочища (5)	89,9
	Пам'ятки природи місцевого значення (22)	102,5
	Кількість об'єктів, шт.: 34	1651,1

З метою створення умов, необхідних для виконання НПП покладних функцій, а також для організації практичної природоохоронної діяльності, цільової організа-

ції території з різними режимами охорони проведено його функціональне зонування (рис. 3).

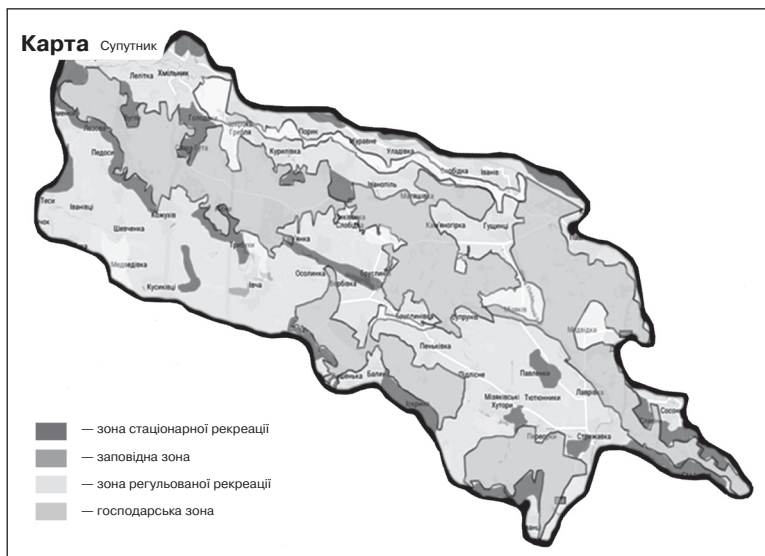

Рис. 3. Картоschema функціонального зонування території перспективного НПП «Центральне Поділля»

У структурі проектного НПП «Центральне Поділля» відповідно до вимог Закону України «Про природно-заповідний фонд України» запропоновано виділити 4 функціональні зони.

Так, до **заповідної зони** пропонуємо включити окремі, нині існуючі, об'єкти ПЗФ, місця локалізації репродуктивних груп зубра європейського (*Bison bonasus*), kota лісового (*Felis silvestris*), колоніальних поселень птахів, загальною площею 1,8 тис. га.

До **зони регульованої рекреації**, загальною площею близько 1,4 тис. га рекомендуємо включити: а) інші об'єкти ПЗФ у межах запропонованої для створення НПП «Центральне Поділля» території, площею 450 га; б) смугу, прилеглих до заповідної зони територій, завширшки 200–400 м; в) долину р. Постолова в околицях с. Іванів Калинівської ТГ (полівидова гніздова колонія чапель), площею 228 га; г) заплави річок Хвоста і Польова Гребля від с. Кожухів та Кусиківці до автошляху, площею 720 га.

Зоною стаціонарної рекреації, загальною площею близько 2 тис. га, варто оголосити долину р. Південний Буг у межах запропонованої для створення НПП «Центральне Поділля» території, за виключенням тих ділянок річки, які включені до заповідної зони та зони регульованої рекреації.

Господарська зона, загальною площею близько 48,6 тис. га, охоплює усі лісові масиви в межах запропонованої для створення НПП «Центральне Поділля» території за виключенням тих лісостанів, які входять до заповідної зони.

Згідно із Законом України «Про природно-заповідний фонд України», рекомендації Міжнародного союзу охорони природи для НПП, а також комплекс пропозицій вчених-созологів межі функціональних зон парку можуть змінюватись у процесі змін викликаних впливом як природних, так і антропогенних чинників, за результатами діяльності території та з метою збереження БР на рівні ландшафтів, екосистем, видів, популяції і генетичних різновидів. Визначення природних об'єктів для зміни меж функціональних зон парку, які підлягають

особливій охороні, має здійснюватись із відповідним обґрунтуванням, адже вони — репрезентативні.

ВИСНОВКИ

Створення НПП «Центральне Поділля» дасть можливість: а) зберегти і відтворити біотичне й ландшафтне різноманіття (унікальне, репрезентативне) на основі екосистемного підходу; б) зберегти популяції видів, угруповань і екосистем, які мають офіційне міжнародне (Червоний список Міжнародної спілки охорони природи — ЧС МСОП; Європейського червоного списку — ЄЧС), національне (Червоної книги України — ЧКУ і Зеленої книги України — ЗКУ, «червоні списки» міжнародних конвенцій і угод) і регіональне (Червона і Зелена книги Вінницької обл.) біосозологічне значення. Адже 31.01.2017 р. було знищено 19 особин популяції зубра (*Bison bonasus*) біля с. Трибухи. Трагедія сталася на території Хмільницького держлісгоспу, де мешкала найбільша популяція зубрів, яких внесено до ЧС МСОП, ЄЧС, Бернської конвенції, Червоної книги України та визначено збитки у сумі 2470 тис. грн (19×130 тис. грн); в) збільшити площі заповідних територій на 53 820 га; г) зберегти основні типи екосистем і оселища (біотопи) для 50 репрезентативних видів тварин і 40 видів рослин різних созологічних категорій; д) виділити ареали поширення й міграційні шляхи зубра європейського (*Bison bonasus*) і kota лісового (*Felis silvestris*) з метою їх збереження; ж) запровадити комплекс заходів щодо збереження сучасних унікальних ландшафтів (натуральних, натурально-антропогенних, антропогенних); з) сформувати науково обґрунтовану РЕМ із виділенням на досліджуваній території структурних елементів (ключових, сполучних, відновлювальних і буферних); к) забезпечити невиснажливе природокористування, розвиток «зеленого» туризму, органічне землеробство й реалізацію збалансованого розвитку територіальних громад у межах Вінницького і Хмільницького адміністративних районів.

Соціально-економічний ефект, що може бути досягнутий у результаті створення НПП «Центральне Поділля»: екологічний (середовищетуворювальний, природопідтримувальний); соціальний (здоров'язберігаючий; рекреаційний; науковий; освітній; естетичний; історико-культурний); економічний (підвищення рівня економічного добробуту місцевого населення; створення екологічно безпечних і комфортніших умов проживання місцевого населення; залучення «екологічних» інвестицій; розвиток екологічного туризму, органічного землеробства, народних про-

мислів; розробка туристичних маршрутів). Спеціальну адміністрацію парку доречно створити в м. Хмільнику — місті обласного значення в Україні, курорті державного значення.

Наразі на території перспективного парку необхідно проводити наукову діяльність, розвивати різні види екотуризму, займатися розробкою еколого-пізнавальних стежок, підвищувати еколого-освітній рівень місцевого населення, відроджувати народні традиції в галузі охорони природи та формування дбайливого ставлення до природи рідного краю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мудрак О.В., Мудрак Г.В., Поліщук В.М. та ін. Еталони природи Вінниччини: моногр. / за ред. О.В. Мудрака. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2015. 540 с.
2. Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Заповідна справа: навч. посіб. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 640 с.
3. Mudrak O.V. et al. Environmental management of reserved objects of the Eastern Podillya from the positions of physical-geographical regional region: theory and practice. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2019. Vol. 9(4). P. 732–737. DOI: 10.15421/2019_819.
4. Mudrak O.V. and Mudrak H.V. Ecological audit of the protected areas of Eastern Podillya: current state, problems and prospects of improvement. *Modern engineering and innovative technologies*. 2020. № 12. Part 5. P. 46–52. DOI: 10.30890/2567-5273.2020-12-05-043.
5. Про природно-заповідний фонд України: Закон України № 2456-ХІІ від 16.06.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 34. Ст. 503 URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>
6. Мудрак О.В. Збалансований розвиток екомережі Поділля: стан, проблеми, перспективи: моногр. Вінниця: «СПД Главацька Р.В.», 2012. 914 с.
7. Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Особливості збереження біорізноманіття Поділля: теорія і практика: моногр. Вінниця: ТОВ «Нілан–ЛТД», 2013. 320 с.
8. Мудрак О.В. та ін. Раритети тваринного світу Поділля: стан, загрози, збереження: моногр. / за ред. О.В. Мудрака. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2018. 594 с.
9. Mudrak O.V., Yelisavenko Yu.A., Polishchuk V.M. and Mudrak H.V. Assessment of forest ecosystems of Eastern Podillya natural reserve fund in the regional econet structure. *Ukrainian Journal of Ecology*. 2019. Vol. 9(1). P. 187–192.
10. Зелена книга України / під ред. Я.П. Дідуха. Київ: Альтерпрес, 2009. 448 с.
11. Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. Київ: Глобалконсалтинг, 2009. 900 с.
12. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. Київ: Глобалконсалтинг, 2009. 600 с.
13. Маринич О.М., Шищенко П.М. Фізична географія України: підруч. Київ: Знання, 2005. 511 с.
14. Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Геоботанічне районування України та суміжних територій. *Український ботанічний журнал*. 2003. Т. 60. № 1. С. 6–17.
15. Департамент агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької ОДА. URL: www.vin.gov.ua

REFERENCES

1. Mudrak, O.V. (Ed.), Mudrak, G.V. & Polishchuk, V.M. et al. (2015). *Eталony pryrody Vinnychynty [Standards of nature of Vinnytsya]*. Vinnytsia: TOV «Konsol» [in Ukrainian].
2. Mudrak, O.V. & Mudrak, G.V. (2020). *Zapovidna sprava [Protected area]*. Kherson: OLDI-PLUS [in Ukrainian].
3. Mudrak O.V. et al. (2019). Environmental management of reserved objects of the Eastern Podillya from the positions of physical-geographical regional region: theory and practice. *Ukrainian Journal of Ecology*, 9 (4), 732–737. DOI: 10.15421/2019_819 [in English].
4. Mudrak, O.V. & Mudrak, H.V. (2020). Ecological audit of the protected areas of Eastern Podillya: current state, problems and prospects of improvement. *Modern engineering and innovative technologies*, 12, 5, 46–52. DOI: 10.30890/2567-5273.2020-12-05-043 [in German].
5. Pro prurudno-zapovidnuy fond Ykraínu: Zakon Ykraínu № 2456-XII vid 16.06.1992 [On the Nature reserve fund of Ukraine: Law of Ukraine № 2456-XII of June 16th, 1992]. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information from the Verkhovna Rada of Ukraine*, 34, art. 503 [in Ukrainian].

6. Mudrak, O.V. (2012). *Zbalansovanyy rozvytok ekomerezhi Podillya: stan, problemy, perspektyvy* [Balanced development of the Podillya eco-network: state, problems, prospects]. Vinnytsia: «SPD Hlavatka R.V.» [in Ukrainian].
7. Mudrak, O.V. & Mudrak, G.V. (2013). *Osoblivosti zberzhennia bioriznomanittia Podillya: teoria i praktika* [Features of biodiversity conservation in Podolia: theory and practice]. Vinnytsya: LTD «Nealan LTD» [in Ukrainian].
8. Mudrak, O.V. (Ed.). (2018). *Rarities of the animal world of Podillya: condition, threats, preservation* [Rarity of faunal world of Podillya: state, threats, preservation]. Vinnytsia: Consol LLC [in Ukrainian].
9. Mudrak, O.V., Yelisavenko, Yu.A., Polishchuk, V.M. & Mudrak, H.V. (2019). Assessment of forest ecosystems of Eastern Podillya natural reserve fund in the regional econet structure. *Ukrainian Journal of Ecology*, 9 (1), 187–192 [in English].
10. Didukh, Ya.P. (Ed). (2009). *Zelena knuga Ykrainu* [Green book of Ukraine]. Kyiv: AlterPres [in Ukrainian].
11. Didukh, Ya.P. (Ed). (2009). *Chervona knuga Ykrainu. Roslunnyy svit* [Red book of Ukraine. Plant world]. Kyiv: Global consulting [in Ukrainian].
12. Akimov, I.A. (Ed). (2009). *Chervona knuga Ykrainu. Tvarunnyy svit* [Red Book of Ukraine. Animal world]. Kyiv: Global consulting [in Ukrainian].
13. Marynich, O.M. & Shishchenko, P.G. (2005). *Phizichna geographiia Ukrainy* [Physical geography of Ukraine]. Kyiv: Znannya [in Ukrainian].
14. Didukh, Ya.P. & Sheliag-Sosonko, Yu.R. (2003). Heobotanichne rainuvannia Ukraini ta sumizhnikh teritorii [Geobotanical zoning of Ukraine and adjoining territories]. *Ukrainskii botanichnii zhurnal – Ukrainskii botanichnii zhurnal*, 60, 1, 6–17 [in Ukrainian].
15. Departament ahropromyslovoho rozvytku, ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv Vinnyts'koyi ODA [Department of agro-industrial development, ecology and natural resources of Vinnytsia Regional State Administration]. URL: <http://www.vin.gov.ua> (date of application 01.03.2021) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 16.01.2021
